

Riksantikvaren
Pb 8196 Dep.
0034 OSLO

Vår ref.: (nyttast ved korrespondanse) Dykkar ref.:
201006867-10/650/DAVSAN

Bergen, 22. mars 2013

Kvifor frede Bjølvo 1 når kraftstasjonen i Tyssedal alt er freda?

Vi viser til dykkar brev dagsett 30.11.2012, «Prioriteringer for kulturminneforvaltningen 2013», der ein ber om «ei grunngjeving for kvifor fylkeskommunen ønskjer å frede dette Bjølvo 1 når kraftstasjonen i Tyssedal alt er freda, og krev omfattande ressursar til istandsetting og vedlikehald».

Representativitet og vassressursar i Hordaland

Hordaland fylkeskommune skal arbeide for at eit representativt utval kulturminne og kulturmiljø skal vere vedtaksfreda innan 2020, jf nasjonalt resultatmål 3 og pågåande arbeid med ny fredingsstrategi.

Som døme er store deler av den sakrale bygningsarven representert med kyrkjene. Vår generasjon kan i dag vere takksame for vi har fått overlevert fleire enn eit eksemplar av både stavkyrkjene, steinkyrkjene og kyrkjene frå nyare tid. Sjølv om kyrkjene i dag ikkje vert nytta i like høg grad som før, har mange eit ynskje om at brorparten av kyrkjer skal takast vare på, sjølv om dei krev omfattande istandsetting og vedlikehald.

Frå den profane verda har kulturminne knytt til fiskeri og kystkultur, jordbruk og industri vore viktig både for Vestlandet og Noreg. Bruk av vassressursane til energiproduksjon har lange tradisjonar i Hordaland. Ressursane ligg geografisk spreidd og er knytt opp til landskap og topografi. Vasskraft har sia mellomalderen vore nytta til drift av bekkverkvar og møller for maling av korn. At bøndene sjølv eigde både jord og bekkverkvar har vore ein sentral føresetnad for at Noreg, samanlikna med andre europeiske land, alltid har vore eit relativt egalitær samfunn.

Før-industriell bruk av vassressursane

Svært mange av dei før-industrielle møllehusa vert i dag drifta av frivillige, og dei vert forvalta som kulturminne med lokal verdi. Av freda kulturminne i denne kategorien finn ein til dømes kvednhusa på Havrå, Osterøy og bygdemølla Rekve Mylna på Voss med kvern og vadmålsstampa. Hordaland har vore eit tyngdepunkt for mølledrift i nasjonal samanheng. Frå moderne tid var til dømes Vaksdal mølle Nordens største kornmølle rundt 1910.

Frå 1500-talet vart dei fyrste oppgangssagane tekne i bruk i fjordbygdene i Hordaland. Oppgangssagane revolusjonerte trelasthandelen og ga grunnlag for eksport. I Hordaland vert tradisjonane halde i hevd og den freda vassaga i Herand (Jondal) leverer framleis oppgangssaga bord til kulturminne i Hordaland, mellom anna Bryggen i Bergen. Oppgangssaga på Berge i Tørvikbygd (Kvam) er verna i eit landskapsvernområde.

El-produksjon, representativitet og geografisk breidde

For Hordaland har vasskrafta dei siste hundre åra vore ein særskild viktig del av den landbaserte industrien. Hordaland er i eit nasjonalt perspektiv det fylke med høgast produksjon av elektrisk kraft (midlere årsproduksjon pr. 31.12.2011: 16916 GWh). Av større kraftstasjonar som er **freda** (inkl. mellombels freda og fredingssak pågår) eller utvalt/foreslått freda (VK I) i statlege rapportar og verneplanar (KINK + framlegg til landsverneplan for Statkraft 2010) finn ein til dømes:

Hordaland (16916 GWh): 3 stk. (**Gamle Bjølvo I, Tyssø I og Herlandsfoss**)
Nordland (15552 GWh): 2+2 stk. (**Glomfjord og Nedre Røssåga + Svartisen og Øvre Røssåga**
(dokumenteres- arkivmessig bevaring))
Sogn og Fjordane (15307 GWh): 0
Rogaland (12895 GWh): 4+1 stk. (Oltedal, Sauda III, Hylen, Saurdal og Kvilldal (dok.))
Telemark (11931 GWh): 6 stk. (**Såheim, Tinfos II, Vemork, Dalsfoss og Tokke**)
Østfold (4643 GWh): 3 stk. (Kykkelsrud, Vamma og Solbergfoss)
Aust-Agder (4641 GWh): 3 stk. (Bøylefoss, Longerak, Nomeland)
Sør-Trøndelag (4612 GWh): 2+1 stk. (Kuråsfossen I og Nedre Leirfoss + Nea (dok.))
Oslo (53 GWh): 1 stk. (Hammeren)

På grunn av storleiken i kraftproduksjonen i Hordaland er førekomsten av kraftverk høg, samanlikna med landsgjennomsnittet. Skal ein nå målsetnaden om å sikra eit representativt utval av kraftstasjonar på landsbasis, må utvalet også vurderast opp mot geografisk breidde. Oversikta vår viser at denne kategorien kulturminne (kraftverk) står i fare for å verte underrepresentert i dei to store, kraftproduserande vestlandsfylka Hordaland og Sogn og Fjordane.

Forvaltning av kulturressursane

Regional kulturminnemynde har eit nyansert syn på korleis kulturressursane kan forvaltast, frå bevaring gjennom dokumentasjon, som spor i landskap og transformasjon, til full skala «museal» bevaring in situ, jf Tyssedal kraftanlegg. Andre døme på museal bevaring er det mindre *Herlandsfoss kraftverk* (1916-19), Osterøy kommune, som er vurdert å ha nasjonal verdi i KINK-rapporten (2006) som er utarbeida av NVE i samarbeid med kraftbransjen (Energibedriftenes landsforening) og Riksantikvaren.

Døme på eit mellomstort kraftverk i Hordaland er *Dale kraftanlegg*, Vaksdal kommune. Anlegget har høg regional verdi, og fylkeskommunen har fått dokumentert heile anlegget som kulturminne. I tillegg til dette skal kraftstasjonen frå 1927 (byggesteget 1) bevarast på staden og koplatt til ein ny fleirbrukshall. I ei pågåande sak om nedbygging av *Blåfalli II*, Kvinnherad kommune, har fylkeskommunen vurdert at anlegget har lokal og regional kulturminneverdi. *Blåfalli II*-anlegget skal dokumenterast og deler av anlegget takast vare på som spor i kraftlandskapet. Ei slik forvaltning, tilsvarende forvaltninga av krigshistoriske landskap og vil krevje minimalt med vedlikehald og skjøtsel.

I Hordaland har vi mange kraftverk som framleis er i drift og er vurdert som verdifulle som kulturminne. Eit døme på dette er *Frøland kraftverk* (1912) i Samnanger, som var det første store kraftverket på Vestlandet som ikkje leverte straum til kraftkrevjande industri, men til ein stor forbrukarmarknad (i Bergen) som fikk erstatta gass og kol med rein elektrisitet. Ved Frøland kraftverk skal ein no leggje om heile produksjonen, men eit av aggregata i den gamle stasjonen skal framleis vere i drift, og kraftstasjonen vil få status som eit småkraftverk med ein produksjon på ca. 11 GWh.

Ein interessant underkategori er dei mindre kraftstasjonane oppført i første halvdel av 1900-talet.

Døme på dette er mellom anna den *gamle kraftstasjonen i Longyearbyen* som er automatisk freda. Av mindre, vedtaksfreda kraftstasjonar finn ein i Nordland *kraftstasjonen i Nusfjord* fiskevær (1908) og i Sogn og Fjordane *kraftstasjonen ved Kaupanger hovedgård*. I Hordaland er *kraftstasjonen i Hagavik* (1930) freda etter forskrift (helsesektoren). Eit anna døme i Hordaland på ein mindre kraftstasjon som står i ein brei, kulturhistorisk samanheng og vasskraftshistorisk tidsdjupne er *Stend kraftverk* (1913), Bergen kommune, teikna av arkitekt Ole Landmark. Kraftproduksjonen har her vore knytt til Stend hovudgard (vedtaksfreda) og tilhøyrande mølledrift (Stend Mølle), eigd av Wollert Konow (statsminister 1910-1912). Rettane til Stend selde Wollert Konow til Fana herredstyre i 1912. Konow hadde på denne tida brei røynsle med eiga mølle, som eigar av vassdrag og fossar i Bergsdalen (Dale kraftverk) og som politikar engasjert i utforminga den norske konsesjonslovgevinga.

Med oversikta Hordaland fylkeskommune sit med pr. i dag meiner vi at det er knytt nasjonal interesse til fylgjande 5 kraftverk frå tida før den 2. verdskrigen:

Tyssø I, Gamle Bjølvo I, Herlandsfoss, Frøland og Stend kraftverk

Utfordringar

Med bakgrunn i heimfallsretten går mange kraftanlegg over frå privat til statleg eigarskap. Dei private kraftselskapa har i høg grad vore forankra og administrert lokalt og gjennom historia har selskapa vore viktige for mange lokalsamfunn. Ein klar tendens dei siste åra er nytt eigarskap har ført til at alt som ikkje vedkjem «kjerneverksemda» vert fasa ut, selt eller revet. Saman med fornying av kraftanlegga har dette ført til press på kulturressursane knyt til vasskraftproduksjon.

Samanlikna med vanleg arealforvaltning har regional kulturminnemynde tidvis opplevd det som utforande å få energisektoren til å ta omsyn til miljøsektoren og dei kulturminneverdiane regional mynde er satt til å forvalte.

Gamle Bjølvo I kraftanlegg

Riksantikvaren skriv i sitt spørsmål at «fylkeskommunen ønskjer å frede dette Bjølvo I». Vi gjer merksam på at det *ikkje* er meldt oppstart av regulær fredingssak for Bjølvo I, då kulturminnemynde framleis er i prosess om saka. Bakgrunn for saka er at sektormynde for vassressursane ikkje har teke omsyn til kulturminne i sine planar for nedbygging av kraftanlegget.

Regional kulturminnemynde vil peike på at spørsmål kring mellomsbels fredinga av gamle Bjølvo kraftanlegg gjeld eit lovleg fatta vedtak som ikkje er påklaga. Jamfør god forvaltningskikk vart vedtaket sendt i kopi til Riksantikvaren, for mogleg omgjerung av vedtak, uavhengig klage, jf forvaltningslova § 35. Ei omgjerung av vedtaket hadde vore overraskande, då fylkeskommunen sitt vedtak om mellombels freding av Bjølvo kraftanlegg i si tid vart avklart med tidlegare riksantikvarar, Nils Marstein.

Hordaland fylkeskommune stiller seg også undrande til at Riksantikvaren i sitt prioriteringsbrev for 2013 ber om ei grunnngjeving for ei eventuell fredingssak. Ei slik grunnngjeving vil ein eventuelt kunne få i eit framtidig framlegg til freding som Riksantikvaren vil få tilsend for vedtak. I vårt vedtak om mellomsbels freding kan ein lese denne grunnngjevinga:

Gamle Bjølvo Kraftstasjon med dam, røyrgate og turbinhall vart bygd i åra 1915-1918.

Kraftstasjonen er teikna av arkitekt Thorvald Astrup (1876-1940), landets leiande industriarkitekt. Kraftstasjonen har 3 byggetrinn: 1918, 1937, 1972. Kraftanlegget er arkitektonisk prega av nordisk nybarokk (1918) og funksjonalisme (1938/1972). Kraftstasjonen har høg arkitektonisk verdi og høg grad av autentisitet. Av elektrotekniske installasjonar har transformatorstasjonen stor historisk kjeldeverdi som landets første utandørs koplingsanlegg (friluftsanlegg). 12kV koplingsanlegget frå 1917 har opphavlege effektbrytarar og fleir einpola, manuelle skiljebrytarar.

Trallebana som ligg langs røyrgata er ein del av produksjonsanlegget og vart brukt for å få folk transportert opp til damanlegget. Trallebana er ei av nokre få liknande banar i tilknytning til gamle kraftanlegg og røyrgater i Noreg. Trallebana i Ålvik løftar ein frå 0 – 900 moh over eit strekk på 1400 m. og er med sine 62,5 grader den brattaste banen ein kjenner til i Europa.

Kraftanlegget som er omfatta av det mellombelse fredingsvedtaket har svært høg kulturminneverdi både i seg sjølve og som den sentrale delen av eit eineståande kulturmiljø i Ålvik. Kraftanlegget syner på ein god måte ein viktig del av historia til Ålvik og industrialiseringa av Noreg.

Vi ser på industristadane Odda, Tyssedal og Ålvik som dei beste stadane når det gjeld å sikra kulturminne i samband med den store satsinga på industriutvikling i Noreg tidleg på 1900-talet.

Utgangspunktet var teknologi for utnytting av vasskrafta som grunnlag for kraftkrevjande industri som på kort tid gav vekst i Noreg med sikre arbeidsplassar og oppbygging av heile bysamfunn omkring verksemda. Både Tyssedal, Odda og Ålvik er framifrå døme på denne viktige sida av nyare norsk samfunnsutvikling.

Produksjonen ved gamle Bjølvo kraftstasjon vart lagd ned i 2004. Bakgrunnen for den mellombelse fredinga er at det er framlagd planar for riving av anlegget og kulturminnemynde sine initiativ i saka har ikkje ført fram til ei sikring av anlegget.

Statkraft oversendte NVE i brev dagsett 30.6.2005 Detaljplan - mars 2005 for Nedbygging av Bjølvo kraftverk. NVE handsama detaljplanen som ei søknad om godkjenning etter vilkåra i løyvet (konsesjonen) for Nye Bjølvo kraftverk, samt etter reglane i kap. 7 i vassressurslova, jf §§ 41 og 42. I brev av 19.08.05 hadde Hordaland fylkeskommune i sitt fråsegn vesentlege merknader knytt til kulturhistoriske interesser i saka. I vedtak av 6.3.2006 godkjente NVE Statkrafts detaljplan for

nedbygging av Gamle Bjølvo Kraftverk. Vedtaket vart påklaga av Hordaland fylkeskommune i brev av 6.4.2006. NVE fann ikkje grunnlag for å gjere om sitt vedtak av 6.3.2006, og oversendte klaga i brev av 19.5.2006 til Olje- og energidepartementet til handsaming. I brev av 17.01.07 stadfesta Departementet vedtaket til NVE av 6.3.2006.

Dialogmøte

Etter initiativ frå Norges vassdrags- og energidirektorat vart det arrangert eit drøftingsmøte den 04.11.12 om Gamle Bjølvo kraftanlegg med representantar frå NVE, Statkraft, Kvam herad og Hordaland fylkeskommune. Føremålet med møtet var å avklare status, roller og vidare framdrift knytt til Gamle Bjølvo kraftanlegg. I møtet presiserte Fylkeskommunen kva som ligg i vedtaket om mellomsbels freding. Fylkeskommunens representantar ga uttrykk for at ein tidlegare har søkt dialog med Statkraft om saka. Som forslag til løysing på saka vart det skissert ulike strategiar for ivaretaking av kulturminneverdiane, frå bevaring på staden til bevaring gjennom dokumentasjon før sanering. Ulike delar av anlegget har ulik verdi som einskilde minne, samt ulike utfordringar med tanke på drift og vedlikehald. Statkraft sine representantar framhaldt på møtet at dei hadde ynskja å vere lojal til vedtak frå eiga sektordepartement. Statkraft sine representantar sa at dei skulle ta invitasjonen til dialog opp med overordna. Forutsatt samtykke frå overordna var det semje om at Statkraft i samråd med Hordaland fylkeskommune skal gå i dialog for å sjå på korleis anlegget kan avviklast samstundes som dei sentrale kulturminneinteressene i saka vert teken vare på. Den 12.02.13 vart det nytt møte på Fylkeshuset i Bergen med regiondirektøren i Statkraft, fylkeskonservator, fylkesordførar, fylkesvaraordførar, fylkesordføraren sin sekretær og ordføraren i Kvam. På møte var det semje om at vi skulle starte opp dialog for å finne ein løysing på saka. For vidare framdrift vil det vere naudsynt at Statkraft i samråd med kulturminnemynde får laga ein heilskapleg plan for demontering og bevaring av anlegget. For å utarbeide planen har Hordland fylkeskommune tilrådd at Statkraft engasjerer ein arkitekt (med naudsynt kompetanse innan kulturminnevern) og at Statkraft deretter kallar inn til oppstartsmøte i saka.

Kva delar av anlegget som skal omfattast av ei bevaring in-situ, evt. i eit framlegg til freding, er soleis ikkje avklart. Kulturminnemynde har varsla eigar at ein ikkje vil krevje at heile kraftanlegget skal bevarast komplett, in-situ, tilsvarende Tyssedal kraftanlegg. Slik forvaltninga vurderer situasjonen i dag kan det fyrste byggetrinnet av Bjølvo kraftstasjon (1915-1918), teikna av arkitekt Thorvald Astrup (1876-1940), vere aktuell for in-situ bevaring. Hytta på topp med det støypte trappeanlegg kan også vere aktuell. Trallebane med trappeanlegg og røyrgate vil truleg ikkje kunne transformerast til ny bruk eller bevarast in situ.

Venleg helsing

Anna Elisa Tryti
Fylkeskultursjef

Per Morten Ekerhovd
Fylkeskonservator

Sakshandsamar: David Aasen Sandved

Kopi: Sogn og Fjordane fylkeskommune